

УДК 329.11 (477)

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИЗМ У XX СТОЛІТТІ

Наталія Романюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна,
e-mail: natal_ko@email.lviv.ua*

Консерватизм як складний і багатогранний феномен історії людської цивілізації характеризується не лише часовими, але й просторовими модифікаціями. У статті розглядаються особливості українського консерватизму XX століття.

Ключові слова: український консерватизм, ідеологія, доктрина, національні особливості.

Становлення суверенної Української держави неможливе без врахування історичного досвіду державотворення, без відновлення національних традицій, ідейної та культурної спадщини минулого. Дослідження ідейно-політичної доктрини українського консерватизму, з її опорою на авторитет, традиції, закон, релігію, мораль є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Процес становлення ідейно-політичної доктрини українського консерватизму був складним і довготривалим. Це зумовлено особливостями історичного розвитку України, зокрема тривалим бездержавним статусом, а також відмінностями у менталітеті українців Сходу і Заходу, що посилювало роз'єднувальні тенденції в українському суспільстві. Як наслідок – значна неоднорідність соціальної бази консервативного руху та її часта зміна, розвиток окремих консервативних ідей і постулатів, які важко оформити у чітку політичну доктрину. Окрім того, розвиток консерватизму не був неперервним, особливо в часи тоталітаризму. Характерними рисами українського консерватизму є його національна спрямованість, історична та просторова поліваріантність форм і напрямів, недостатня внутрішня організація консервативної доктрини на початках її становлення.

Кінець XIX – початок XX ст. став переломним етапом у розвитку українського консерватизму, адже саме в цей час виникають перші політичні партії, програми деяких з них ґрунтуються на консервативних позиціях. Український консерватизм отримав реальне втілення у документах політичних організацій, і, таким чином, закріпився у політичній сфері суспільства. Для порівняння – у країнах Західної Європи такі партії з'явилися на 50-70 рр. раніше. Лише в першій половині XX ст. з'являються перші спроби теоретичного обґрунтування українського консерватизму як ідейно політичної доктрини. І знову ж таки – значно пізніше, ніж за кордоном.

У структурі українського консерватизму 1900-1930-х рр. можна виділити три напрями: поміркований, традиційний і радикальний. Поміркований напрям

українського консерватизму охоплював національно-демократичну і християнсько-демократичну гілки. До найважливіших завдань політичних організацій національно-демократичного спрямування, які виникли переважно в Галичині, належали захист прав української мови, освіти, культури, вимога автономії краю, відродження соборної національної держави у формі конституційної монархії. Ці консервативні засади поєднувалися з ліберальними принципами поділу влад, федеративного устрою, головних свобод тощо. До національно-демократичної гілки помірного консерватизму можна віднести певні кола Національно-демократичної партії, Союзу Визволення України, Головну Визвольну Раду, Українську Національну Раду.

Християнсько-демократична гілка вирізнялася меншою політичною заангажованістю і опиралася на демократичні засади гармонійного розвитку українського народу в дусі християнської етики і моралі, піднесення ролі релігії в житті суспільства, утвердження національної ідеї як основи національної свідомості українців. Ця гілка об'єднувала Християнсько-суспільну партію, Українську Християнську Організацію, Український Католицький Союз.

Значний розвиток у 1900-1930-х рр. отримав традиційний напрям українського консерватизму, який ґрунтувався на консервативних постулатах природної нерівності людей, а відтак, необхідності існування еліти, пріоритету приватної власності, побудови ієрархічного суспільства тощо. В ньому можна виокремити три гілки: космополітичну, клерикальну та найчисленнішу – монархічну. Москвофіли, представлені Російською народною партією та Руською народною організацією, висловлювалися за духовну і політичну єдність з російським народом, виступали проти вживання української мови, однак не поривали з правлячим австро-угорським урядом. Клерикальну гілку представляла Українська католицька народна партія, перейменована згодом в Українську народну обнову. Головними ідейними засадами організації були абсолютизація католицької віри як основи вселюдської культури і прогресу, соціальна і національна гармонія, якої можна досягти лише консервативним шляхом, автономія Галичини в складі Польщі та лояльне ставлення до існуючого ладу. Найширше традиційний консерватизм був представлений монархічною гілкою, куди можна віднести Союз хліборобів-власників, Українську демократично-хліборобську партію, Українську Громаду, Український союз хліборобів-державників (згодом Український союз гетьманців-державників), Братство українських класократів-монархістів. Консервативна ідеологія цих організацій ґрунтувалася на засадах українського історичного легітимізму, визнанні пріоритету державних інтересів над суспільними, монархізму як ідеальної форми держави і класократії як найкращого типу державного устрою, який опирався б на співпрацю усіх класів при керівній ролі національної аристократії. Підґрунтям матеріальної і духовної свободи людини, на думку монархістів, була приватна власність. Національне виховання та освіта мали ґрунтуватися на моральних, релігійних засадах.

Радикальний напрям українського консерватизму від початку XX ст. до 30-х рр. включно не відзначався особливим розвитком, адже радикалізм як метод політичної діяльності, більшою мірою, був притаманний організаціям соціал-демократичної орієнтації. До прихильників радикального консерватизму можна віднести військові об'єднання Вільного Козацтва та утвореного згодом Українського Національного Козачого Товариства. Створене для захисту населення від хаосу і руйнувань

революції, Вільне Козацтво, ґрунтуючись на міцних історичних традиціях, відіграло провідну роль у Гетьманському перевороті.

Отже, за значної підтримки монархічної гілки традиційного українського консерватизму і, частково, його радикального напрямку був встановлений Гетьманський режим, який втілював складний комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих радикальних, поміркованих і традиційних консервативних ідей та принципів. Отже, після більш як 150-ти річної перерви український консерватизм отримав змогу реалізуватися в державно-політичній сфері, відродившись у Гетьманаті – традиційній формі українського державотворення. Революційний шлях приходу до влади і опора на військову силу поєднувалися з авторитетом гетьмана, класовим, ієрархічним суспільним устроєм із сильними традиціями, захистом національної культури та соціально орієнтованою економічною політикою, проголошенням захисту прав і свобод громадян, рівності усіх перед законом. Консерватизм Гетьманщини був настільки ідейно сильним, що спонукав визначних українських істориків та політологів того часу до розробки цілісної консервативної доктрини. Однак величезне розмаїття проявів консерватизму спричинило появу різних доктрин. Незважаючи на це, консервативні доктрини В.Липинського, С.Томашівського, В.Кучабського все ж мають багато спільних рис: визнання домінуючої ролі держави в житті суспільства, монархічна форма правління, елітаризм, національна ідея як основа буття нації, пошана до традицій, релігії, моралі тощо. Усі вони обґрунтовували власні консервативні концепції державотворення, спираючись на історичні традиції, виділяли головні чинники у побудові держави і таке ін. При цьому, найбільш традиційною у плані дотримання усіх консервативних засад була доктрина В.Липинського. Політичним поглядом С.Томашівського притаманні помірковано-консервативні ідеї еволюційного розвитку, прийнятності республіканського ладу тощо. Радикалізм з його революційними методами боротьби, опорою на військову силу, характерний здебільшого для В.Кучабського.

Отже, український консерватизм у 1900-1930-х рр. викристалізувався як ідейно-політична доктрина. Попри внутрішню складність і недостатню організованість, значну ідейно-просторову диференціацію, він відіграв величезну роль у житті української нації як доктрина збереження національних традицій, мови, культури, освіти, захисту релігії та Церкви, відродження історичних форм державності. Його принципи розглядалися як наріжний камінь побудови нової незалежної Української держави, характерними рисами якої були б міцність, стабільність та порядок.

У XX ст. в середовищі українського консерватизму постійно простежувалися коливання то до поміркованого, то до радикального його напрямку. Друга світова війна сприяла пожвавленню діяльності (під час воєнних дій – в Україні, а згодом – переважно на еміграції) українських організацій правоконсервативного національного спрямування і, меншою мірою, - традиційного, у той час як на Заході цінності радикального консерватизму, скомпроментовані зв'язком із фашистською ідеологією, втрачають значення, поступаючись місцем ліберально-консервативному напрямку. Поміркований, або ліберальний консерватизм в Україні відроджується лише в середині 70-х рр. у дисидентському русі. Поступово, під впливом західних ідей і власних потреб, формується доктрина українського неоконсерватизму. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. відроджуються також традиційний і радикальний різновиди українського консерватизму, носіями яких стають новостворені українські політичні партії й організації; простежується значна

закоріненість консервативних ідей на національних принципах, пов'язана з очікуваним державницьким утвердженням української нації, а відтак, посилюється радикалізм. Однак, український неоконсерватизм, як єдина альтернатива хаосу й невизначеності, завойовує щораз більший авторитет у суспільстві.

Ідейно-політична доктрина сучасного українського консерватизму складна і багатогранна. Його головними носіями є численні політичні партії та громадсько-політичні організації, які займають позицію на правому фланзі партійно-політичної структури України, між ліберальними та праворадикальними об'єднаннями. Незважаючи на труднощі у визначенні чіткої структури сучасного українського консерватизму, зрештою, так само як і західного, в його межах можна виділити три напрями: консервативно-демократичний (або неоконсервативний), традиціоналістський та консервативно-радикальний. Найширше представлений перший напрям, у якому можна виокремити ряд гілок: християнсько-демократичну (ХДПУ, УХДП, РХП, частково ВОХ, ХНС), національно-демократичну (НРУ, УРП до 1995 р., частково УСДП, ДемПУ), реформістську (ПРП), екологічну (ПЗУ). Хоча політичним програмам цих політичних організацій, крім консервативних та неоконсервативних ідей, притаманні окремі принципи лібералізму і неолібералізму, їхнім головним завданням є побудова парламентськими методами демократичної правової Української держави.

Авангардними методами користуються представники консервативно-радикального напрямку, куди можна віднести УКРП та УРП після 1995 р. Найбільш характерними рисами їхньої політики є вимога конституційного закріплення державної ідеології, надання пріоритету представникам української нації у кадровій політиці, орієнтація на власну модель та сили під час реформування суспільства, що зближує ці організації з праворадикальними об'єднаннями.

Центральну частину консервативного спектру займає традиціоналістський напрям, представлений УНКП і КУН. Він зосереджується, значною мірою, на національних проблемах, що виявляється у пропагуванні збереження національної культури, мови, релігії, розвитку освіти і науки, реалізації національних інтересів, гарантії національної безпеки. Традиційно консервативних засад представники цього напрямку дотримуються і в економічній та соціальній сферах.

Крім політичних партій, носіями консервативних ідей є також численні громадсько-політичні організації, спектр яких також можна поділити за названим вище принципом.

Порівнюючи сучасний український консерватизм з консерватизмом першої половини ХХ ст., бачимо суттєві відмінності, які переконливо доводять, що впродовж століття цей ідейно-політичний феномен зазнав значних еволюційних змін. Передовсім, вони стосуються його внутрішньої структури. Якщо у 1900-1930-х рр. найбільш теоретично обґрунтованим і представленим чисельно був традиціоналістський напрям консерватизму, то зараз значна перевага зберігається за українським неоконсерватизмом. Основою для нього став поміркований консерватизм початку ХХ ст. з національно-демократичною і християнсько-демократичною гілками. Зараз неоконсервативний напрям поповнився також політичними організаціями реформістського та екологічного спрямування.

Із плином часу відбулися значні зміни і в ідейному арсеналі українських консерваторів. Якщо на початку століття головною їхньою метою було відродження незалежної Української держави, то тепер пріоритетними завданнями є активні

заходи у різних сферах державного життя, спрямовані на політичне, економічне, культурне піднесення України і здобуття нею вагомого місця у світі. Дещо змінилися погляди консерваторів на ідеальну форму держави. Оскільки в сучасних умовах встановлення монархії в Україні практично неможливе, вони переважно виступають за республіканський лад (за винятком окремих монархічних організацій). Підґрунтям для сучасного традиціоналістського та радикального консерватизму залишається національна ідея як основа буття нації, а відтак для них характерна вимога конституційного закріплення державної ідеології. Величезного значення прихильники цих напрямів надають збереженню національних традицій, мови, культури, релігії, моралі, розвитку національної освіти і науки. На відміну від консерватизму першої половини XX ст., у сучасному традиціоналістському консервативному напрямі відсутня космополітична та клерикальна гілки, а всім його організаціям властиве національне спрямування.

Найбільші ідейні зміни відбулися в українському консерватизмі поміркованого типу, який трансформувався в сучасний неоконсерватизм. Політична та культурна сфери суспільно-політичного життя є для неоконсерваторів пріоритетними, та найбільшу увагу вони приділяють економічним проблемам. Ідеї вільної конкуренції, ринкових відносин, всебічної приватизації, спрощення податкової системи тощо знайшли своє втілення у програмах багатьох неоконсервативних організацій сучасної України. Партії християнсько-демократичної гілки неоконсервативного напрямку характеризуються більшою політичною заангажованістю, ніж аналогічні організації першої половини XX ст. Поряд із пропагуванням християнських цінностей в українському суспільстві, захисту релігії та церкви, збереження моралі, авторитету сім'ї тощо, значна їх частина активно виступає за консолідацію української нації, відродження національної культури, мови, освіти, реалізацію національних інтересів і т. ін. Однак багато сучасних християнсько-демократичних партій тяжіють до лібералізму і неолібералізму. На виклик часу, в межах неоконсервативного напрямку з'являються також нові організації, які розглядають екологічні проблеми і намагаються знайти оптимальні шляхи їх вирішення.

Отже, впродовж XX ст. український консерватизм зазнав ідейних та структурних змін, намагаючись пристосуватися до нових суспільно-політичних умов і, водночас, зберегти власну ідентичність. Унаочненням багатогранності українського консерватизму є виникнення багатьох напрямів. Консерватизму притаманна значна внутрішня суперечливість, адже ідейні засади окремих напрямів часто не збігаються, ба, навіть, взаємно виключають одні одних. Наприклад, український консерватизм обстоює сильну державну владу і водночас захищає від неї права та свободи громадян. Неоконсервативні ідеї вільноринкової економіки поєднуються в ньому з необхідністю державного регулювання економічних процесів. Традиційно консервативні засади моральності, обов'язку, авторитету сім'ї та церкви реалізуються в складних умовах суспільного прагматизму, індивідуалізму, конкуренції як характерних рис неоконсерватизму. Крім того, головну увагу українські консерватори зосереджують на проблемах національно-культурного відродження, а не формування суспільно-економічних відносин, із застереженням ставляться до міжнародного співробітництва, прагнуть до конституційного закріплення єдиної державної ідеології замість ідеологічного плюралізму тощо.

Для подолання внутрішніх неузгодженостей і мирного співіснування усіх течій українського консерватизму в межах цілісної ідейно-політичної доктрини, необхідно

вирішити низку проблем. По-перше, сприяти формуванню опори українського консерватизму – середнього класу, по-друге, уникати обмеження консервативної політики жорсткими ідеологічними рамками, забезпечувати її відкритість для входження нових ідей, зберігаючи при цьому традиційні консервативні цінності як підґрунтя для побудови демократичного правового суспільства. Лише тоді український консерватизм стане реальною політичною силою, внутрішньостійкою, здатною адекватно реагувати на зміни, сприйнятною для широких верств українського суспільства.

-
1. Гелей С. Консервативно-політологічна концепція державотворення. В.Кучабський. – Л., 1997. – 160 с.
 2. Консерватизм: антологія. - К., 1998. – 597 с.
 3. Україна багатопартійна: Програмні документи нових партій. – Київ, 1991. – 192 с.
 4. Українська суспільно-політична думка у ХХ ст.: Документи і матеріали: в 3 т. – Т.1. -Мюнхен, 1983. – 510 с.
 5. Яблонський В., Латко Я. Сучасні політичні партії України. – К., 1999.

UKRAINIAN CONSERVATISM IN THE 20th CENTURY

Nataliya Romaniuk

*Ivan Franko National University of Lviv, vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine
e-mail: natal_ko@email.lviv.ua*

Conservatism is a complicated and many-faceted phenomenon of the history of human civilization. So it has its own characteristic time and space modifications. The peculiarities of Ukrainian conservatism of the 20th century are considered in this article.

Key words: Ukrainian conservatism, Ideology, Doctrine, national peculiarities.

*Стаття надійшла до редакції 01.06.2002,
прийнята до друку 10.10.2002.*